

הלכות רופאים ורפואה

על פי ספר שאלות ותשובות

כונחת יצחק

ליקט, סידר וערך

ד"ר אברהם שטיינברג

תוכן הענינים

שער א' — שבת ומועדים

פרק א' — שבת

- א — עקרונות
- ב — אישים
- ג — תינוק
- ד — תרופות
- ה — טפולים ומכשירים

פרק ב' — מועדים

- א — יום טוב
- ב — חול המועד
- ג — פסח וראש השנה
- ד — יום הכפורים

שער ב' — נשים ופוריות

פרק א' — מניעת הריון

פרק ב' — הזרעה מלאכותית

פרק ג' — ענייני נידה

פרק ד' — ענייני טבילה

פרק ה' — פוריות הגבר

שער ג' — כירורגיה ופתולוגיה

פרק א' — נתוחי מתים

פרק ב' — קביעת רגע המזת והשתלת איברים

פרק ג' — נתוחים שונים

שער ד' — שונות

פרק א' — דיני מילה ופדיון הבן

פרק ב' — נאמנות הרופאים

פרק ג' — דיני הרופא

- א — זקן ומכובד
- ב — טעות הרופא
- ג — רפואה בלתי טבעית
- ד — בן רופא

פרק ד' — עניינים שונים

- א — בקור חולים
- ב — תפילין
- ג — פיוס המעי
- ד — ברכות
- ה — דיני לא ילבש ברפואה
- ו — דיני ריפוי בני הבית

ש ע ר א'

שבת ומועדים

פ ר ק א,

ש ב ת

א. עקרונות

1. חולה שיש בו סכנה, וניתן לעשות את הטיפול הדרוש לו ע"י גוי — אם ברור הדבר שהגוי מצוי בקלות, והוא לא יתעצל בעשיית הטיפול, עדיף שייעשה חלול השבת ע"י גוי. אכן יש דעות בין הפוסקים, שבכל מקרה עדיף שייעשה הטיפול דוקא ע"י יהודי;

2. אם ניתן לעשות את הטיפול הקשור בחלול שבת בדרך של שינוי — מחלוקת הפוסקים היא אם להעדיף דרך זו, או שבכל מקרה יש לחלל השבת עבור החולה שיש בו סכנה בלא שינוי, כדרכו ביום חול;

3. אם אין חשש סכנה בעיכוב הטיפול עד מוצאי שבת — יש להמתין עד צאת השבת.

(ח"א, סי' כ"ח, אותיות ד—ה)

4. כאשר קיים חשש לפירוף דעתו של החולה התיירו חלול שבת באיסור שבות אחד, אך אם רואים שבמניעת הדבר עלול החולה להגיע עד לפקוח נפש — הרי יש להתייחס למצב זה כספק פקוח נפש והותר לעשות כל מה שהתיירו בפקוח נפש, והכל לפי הענין.

(ח"ד, סי' ח, אותיות ב—יב)

ב. אישים

1. מותר לחלל שבת עבור יהודי מחלל שבת לתיאבון;

2. יהודי מומר להכעים ואפיקורס וכן הקראים — דינם כגויים ומותר לחלל שבת עבורם באיסורי דרבנן — אם יש חשש לאיבה עד כדי סכנת נפשות. אם צריך לחלל עבורם את השבת באיסורי תורה — מחלוקת הפוסקים אם הדבר מותר או אסור.

3. דין טיפול בגוי — כדלעיל בס"ק 2. אם אין חשש סכנת איבה, יש לברר בכל טיפול אם האיסור הוא מן התורה או מדרבנן, ומותר לחלל שבת רק באיסורי דרבנן.

4. אמנם במקרים שיכל להשתמש — מחוייב להשתמש, וגם במקרה שמותר לחלל שבת משום איבה, צריך כפרה על מעשיו.

5. המצב הנוכחי בארץ ישראל נחשב בגדר חשש איבה עד כדי סכנת נפשות.

(ח"א, סי' נ"ג; ח"ג, סי' כ', אותיות ו—י)

ג. תינוק

1. תינוק דינו כחולה שאין בו סכנה לכל צרכיו ולא רק לצרכי אכילה.
2. הגדרת קטן שייחשב דינו כחולה שאין בו סכנה הוא עד גיל תשע שנים.

3. תינוק שגולד בחודש השמיני להריון מותר לחלל עבורו את השבת הן באיסורי תורה והן באיסורי דרבנן, בפרט אם יש לו קצת צפרנים ושערות. תינוק שגולד לאחר שישה חדשי הריון ושהה שלושים יום — הרי הוא כתי לכל צרכיו.

(ברור שיש להשתדל להחיות כל וולד — גם אם ודאי הדבר שגולד בחודש השמיני להריון; יש להחשיב בזמן הזה את גיל גדלותו של תינוק כזה בגיל י"ג שנה כמו כל יולד אחר, ולא צריך לחכות עד גיל עשרים שנה; ולענין חליצה — אם הגיע וולד כזה לגיל י"ב חודש — אפשר לסמוך ולהחשיבו כבן קיימא ולפטור את האשה מחליצה. ולענין מילה — נוהגים שלא למול תינוק שגולד קודם זמנו עד עבור שלושים יום מלידתו).

4. מותר לחבוש פצע של תינוק גם בבגד ישן, גם ע"י יהודי, גם בלא שינוי, ואולי אף כשכוונתו לרפא — ובודאי אם כוונתו רק למנוע סריטות מהפצע. דין זה נכון בכל חולה שאין בו סכנה.

5. אסור לדחוק בטנו של תינוק להקלת יציאותיו, אבל אם רואה שהתינוק מצטער עקב עצירותו — מותר לעזור לו ואפילו לתת לו תרופה משלשלת.

6. מותר לומר לגוי להכין תבשיל עבור קטן שאין לו מה לאכול, אך אם אפשר לתת לו מן המוכן, בודאי אינו רשאי לבשל אפילו ע"י גוי.
(ח"א, סי' ע"ז—פ'; ח"ד, סי' קכ"ג—קכ"ד)

ד. תרופות

1. אסור לקחת תרופה בשבת, גם אם אין כוונתו לרפואה אלא להפיג ממנו השיגה כך שיוכל להיות ער וללמוד כל הלילה.

(ח"ג, סי' כ"א)

2. במקרה של כאב ראש הזק וצער גדול מותר לקחת כדור אספירין בשבת, או לעשות פעולות אחרות המקובלות להקלת כאבי ראש (כגון הנחת מגבת רטובה על מצחו, תוך הקפדה על איסור סחיטה וכיוצ"ב). והוא הדין במי שאיננו יכול לישון והדבר גורם לו סבל — מותר להשתמש בתרופה להרדמה.

אבל אם סובל רק ממיחוש קל — אסור להשתמש בתרופה, והכל תלוי במצב האינדיבידואלי.

(ח"ג, סי' ל"ה אות ב)

3. מי שיש לו מיחוש בלבו וזקוק לתרופה לחיזוקו קודם קיום יחסים או אחריהם — מותר לו לקחת תרופה זו גם בשבת.

(ח"א, סי' ק"ח)

4. אם מערבב תרופה במים או במאכל קודם כניסת השבת כך שלא גיכר בשבת שמשתמש ישירות בתרופה — הרי גם אם אינו חולה בכל גופו אלא מצטער הרבה, יש לו על מי לסמוך להקל.

(ח"ו, סי' כ"ח)

ה. טיפולים ומכשירים

1. חיתוך הטבור הוא איסור מן התורה ומותר רק לצורך פיקוח נפש.
(ח"א, סי' נ"ג, אות ה)

2. אסור לקרוע צמר גפן בשבת — גם אם אינו מקפיד על המידה.
(ח"ד, סי' מ"ה, אות ב)

3. מותר להשתמש במד חום בשבת.
(ח"ג, סי' קמ"ב)

4. צלומי רנטגן קשורים באיסורי תורה של הבערה, כבוי וכתיבה. לכן מותר לבצע צלומים אלו רק בספק פקוח נפש, כגון בצורך גדול באברים הפגימיים, או שברים בגפים, שיש לחשוש לזהום או שטפיידם. אכן כל ההיתר תלוי במציאות הענין, וכן אם הרפוי תלוי בצלום; יש לדון בכל פרט ופרט לפי עניינו, ואין לתת בזה כלל מחייב.

5. עקב בעיות חמורות הנוגעות להפעלת מכונת הרנטגן בשבת — אין לייעץ ליהודי שומר תורה לקבל על עצמו מקצוע של מכנאי רנטגן.
(ח"ג, סי' כ)

6. אסור לשהות בשבת בשמש כדי להשתזף — בין אם עושה כן לצורך רפואה ובין אם עושה כן לצורך יופי. וכל-שכן שאסור להשתמש בלוחות מצופות כסף המרכזות את קרני השמש על הגוף.

(ח"ה, סי' ל"ב, אות ב)

7. מכשיר שמיעה — א. אסור להפעיל מכשיר שמיעה בשבת.

ב. מכשיר שאיננו מחובר למשקפים אלא לאיזן אסור להוציאו מרשות לרשות בשבת גם אם הוא ערוך ומכוון מערב שבת, גם אם תפור ומחודק היטב לבגדו כך שלא יוכל ליפול, וגם אם אינו יכול ללכת ללא המכשיר. דין זה נכון גם במקום שרשות הרבים איננו מדאורייתא.

ג. מכשיר שמיעה קטן המחובר למשקפים יש להקל הוצאתו במקום שרשות הרבים אינו מדאורייתא, אם מתקיימים כל התנאים שבס"ק ב' לעיל. אכן במקום שרשות הרבים הוא מדאורייתא (כגון בעיר גדולה כלונדון) — יש להחמיר ולאסור הוצאת המכשיר.

ד. גם לדעת האוסרים נטילת מכשיר שמיעה לאדם מבוגר — מותר לתת מכשיר זה לקטן, לאחר חיבור מקום ההפעלה והסוללות לבגד, כך שלא יוכל הקטן להפעיל את המכשיר בעצמו.

ה. מותר להגיד לנכרי להפעיל את המכשיר ביום-טוב, כאשר אי-אפשר לעשות זאת מערב יום-טוב עקב כך שהסוללה עלולה להיגמר ביום-טוב. (ח"א, סי' ל"ז, אותיות א—ז; ח"ב, סי' י"ז—י"ח; שם, סי' קי"ב—קי"ג; ח"ג, סי' מ"א; ח"ה, סי' מ')

פרק ב'

מועדים

א. יום-טוב — חולה אנוש המבקש שיבוא אליו רבו ביום-טוב — מותר לרב לעבור רק איסור שבות אחד, ואולי רק על שבות של אמירה לנכרי, אבל לא יעבור על שום איסור דאורייתא.

(ח"ג, סי' ע')

ב. חול-המועד — אסור לבנות בית חולים בחול-המועד. גם אם כבר החלו בבניינו — אסור להמשיך בעבודתו בחול-המועד. אכן, אם כבר הזמינו חמרים לפני החג ועיכוב קבלתם בחול-המועד יגרום לביטול מלאכת הבניה לימים נוספים גם אחרי החג — יש מקום להקל קבלת החומרים ע"י פועלים ערביים. אמנם מכיון שהדבר נעשה בפרהסיא יש לשקול את ההיתר לפי נסיבות הענין. (ח"ו, סי' נ"ב)

ג. פסח וראש-השנה — חולה שאסרו עליו מטעמי בריאות לאכול מצה ומרור בפסח או לתקוע בשופר בראש-השנה — ועבר על דברי הרופאים וקיים מצוות אלו — הרי שלא רק שאין בידו מצוה אלא הדבר ייחשב לו כעבירה.

(ח"ד, סי' ק"ב, אות ב')

ד. יום הכיפורים — חולה שעקב מחלתו צריך לאכול ביום הכפורים, אך יכול להסתפק באכילה פחות מכשעור, כדאי שישמיט באמירת קבלת התענית לפני כניסת הצום את המשפט „הריני מקבל עלי לענות נפשי וגופי ביום הכפורים הזה, כאשר ציוני יוצרי וכו'“ ורק יאמר את הנוסח „הריני מקבל עלי מעתה איסור מלאכה וחמישה עינויים, איסור אכילה ושתייה בכשיעור וכו'“. (ח"ו, סי' נ"ח)

ש ע ר ב'

נשים ופוריות

פ ר ק א'

מ נ י ע ת ה ר י ו ן

- א. באופן עקרוני אסור לקחת גלולות למניעת הריון, אלא אם כן יש איזה ענין הנוגע לבריאותה של האשה, שאז צריכה שאלת חכם.
(ח"ה, סי' ק, אות ג')
- ב. אין להתיר שימוש באמצעי מניעת הריון משום טרדת גידול בנים, או מפני צרכי הבית וענייני פרנסה, גם כאשר יש לבני הזוג ילדים רבים, ואף כאשר חלקם חולים וזקוקים לטיפול אינטנסיבי.
- ג. אין להתיר שימוש במוך למניעת הריון גם כשיש חשש ללידת ילדים חולים במחלות תורשתיות. כמו־כן אין להתיר קשירת החצוצרות — אפילו באופן זמני — למניעת הריון מחשש למומים תורשתיים.
(ח"ג, סי' כ"ו, אותיות א, ג)
- ד. כאשר יש לבני-הזוג ילדים חולים — בגופם או בשכלם — ואינם רוצים להתגרש, אך גם אינם רוצים ללדת עוד ילדים מחשש לפגמים תורשתיים, מותר לאשה מעיקר הדין להשתמש בכוס של עקרין כדי למנוע לידת ילדים חולים (וראה לקמן בסק"ה).
- ה. אך למעשה יש לשקול את ההיתר באם כבר קיים הבעל מצות פריה ורבייה בבן ובבת, ובעיקר יש צורך בזהירות יתירה בזמן הזה במתן היתר, שלא ליתן פתח להתיר שלא כדין.
- ו. מעיקר הדין מותר לאשה לשתות כוס של עקרין כדי להמנע מצער לידה גדול, אך ההיתר כפוף לתנאים שבסק"ה לעיל.
- (ח"ו, סי' קמ"ד)
- ז. אשה הסובלת מחולשה, תשישות, עייפות, עצבנות, וכיוצ"ב — מותרת להשתמש בגלולות למניעת הריון, לפי ראות עיני הפוסק. אם לא קיים עדיין הבעל מצות פריה ורבייה — אין להתיר שימוש בגלולות למניעת הריון, אלא אם ההריון עלול לסכן את חיי האשה (וראה סק"ה לעיל).
- ח. במקרה שיש סכנה לאשה בהריון — עדיף להשתמש בגלולות למניעת ההריון. ואם לא יכולה האשה להשתמש בגלולות אלו — יש להתיר אמצעים אחרים למניעת הריון, אבל יש לבחור את האמצעים הקלים ביותר על פי ההלכה והמועילים ביותר לפי המציאות.

ט. היתר זה כפוף לתנאי שבסקי"ג לקמן.

(ח"ה, סי' קי"ג)

י. שימוש בתכשירים קוטלי-זרע או חוצצי-זרע לצורך מניעת הריון מותר רק במקרה שההריון עלול לגרום סכנת חיים לאשה.

יא. אם יש חשש לטירוף רעתה של האשה מחמת ההריון — נחשב הדבר לספק פקוח נפש, ומותרת להשתמש באמצעים שהוזכרו בסקי"י לעיל.

יב. גם כשיש סכנה שההריון יגרום לעוורון האשה — מותר השימוש באמצעי המניעה שהוזכרו בסקי"י לעיל.

יג. כל ההיתר באופנים הנזכרים עד כה הוא לשנה אחת, ואח"כ על האשה להיבדק שוב ע"י רופא ולשקול מחדש את מצב בריאותה. אם כבר גרפאה — עליה להפסיק את השימוש באמצעי מניעה, ואם עדיין מסוכן ההריון עבורה — תמשיך בשימוש באמצעי המניעה לזמן קצוב נוסף.

(ח"א, סי' קט"ו; ח"ג, סי' כ"ה, אות ה'; שם, סי' כ"ו אות ב')

יד. אשה שסכנה לה להתעבר עדיף להשתמש באמצעי מניעה זמניים על פני עיקור שימנע את ההריון לצמיתות.

(ח"ד, סי' ק"כ)

טו. אשה שהוריקו לה תרופה האמורה לעכב את וסתה — אין לסמוך על זה וצריכה בדיקה בזמן הוסת הרגיל.

(ח"א, סי' קכ"ז)

פרק ב'

ה ז ר ע ה מ ל א כ ו ת י ת

א. הזרעה מלאכותית מגבר זר אסורה בהחלט.

ב. אם בוצעה הזרעה באשת איש מיהודי זר — הולד ממזר.

ג. אסור לבצע הזרעה גם אם הזרע הוא של גוי — מהרבה טעמים הלכתיים ומוסריים.

ד. אשה המוסרת עצמה להזרעה גם מזרע גוי — יש בזה פגם של זנות.

ה. אסור להזריע מבנק זרע כשלא ידוע מי בעל הזרע ויתכן שהוא יהודי, אף אם זה מיעוט.

(ח"ד, סי' ה')

ו. כהן עקר, שאשתו ילדה בן מהזרעה מלאכותית, אסור לבן זה לעלות לדוכן, ואדרבה, מצוה לפרסם מצבו שלא יבואו לידי מכשול.

(ח"ו, סי' ק"מ)

ז. אשה שלא יכלה להרות מבעלה עקב מחזור (וסת — בלשון הפוסקים) קצר — מותר לבצע בה הזרעה מלאכותית מבעלה, אך לפי התנאים הבאים:

1. יש להבטיח שאין מערבבים זרע אחר; 2. ששהתה כבר ע"ר שנים ולא ילדה; 3. שיהא בטוח מעל לכל ספק שלא יכלה האישה להפסיק בטהרה בזמן מתאים להריון.

ה. אם מתקיימים כל התנאים הללו — עדיף לבצע את ההזרעה בזמן טהרתה של האישה, אך אם אי-אפשר לעשות זאת — כגון במחזור קצר — על האישה לטבול אחרי ז' ימים מהתחלת ראייתה ואז יבצעו את ההזרעה.

ט. הולד הנולד מהזרעה מהבעל נחשב ככנו לכל דבר, ואפילו למצות פריה ורבייה.

(ח"א, סי' ג')

פרק ג' עניני נידה

א. אשה שנבדקה בדיקה גינקולוגית ע"י אצבע הרופא טהורה לבעלה לאחר הבדיקה בתנאים הבאים:

1. אם הרופא מעיד שלא הגיע לרחם; 2. אם הרופא לא מצא דם בבדיקתו; 3. אם האישה עצמה לא הרגישה בפתיחת פי הרחם; 4. אם האישה בדקה עצמה ולא מצאה דם.

ב. אם נבדקה האישה ע"י מכשיר — יש להחמיר לטמאה לבעלה.

(ח"ג, סי' פ"ד)

ג. אשה שכרתו חלק מרחמה — כל דמיה טמאים כנידה. אם בוצעה כריתה של כל הרחם אך האישה מדממת כדם וסת, יש להחמיר לטמאה כנידה ולא לסמוך על הרופאים שאכן כרתו את כל הרחם. לעומת זאת, אם לאחר כריתת כל הרחם יש רק מדי פעם דימום שאינו מסודר כוסת — יש להניח שזה דם מכה בלבד וטהורה. (וראה בגוף התשובה — תיאורו של רופא על נידון דידן).

(ח"א, סי' קכ"ה—קכ"ו)

ד. אשה שהוצרכו הרופאים לבתק את בתוליה ע"י מכשיר יש להחשיבה כטמאת נידה לכל דבר.

ה. אם ראתה דם לאחר הבעילה — יש להחמיר ולהצריכה ספירת טהרה מחדש. אכן אם קשה לה להטהר — אפשר להקל ע"י הפסק טהרה, ובדיקת יום א' ויום ז' בלבד. אם גם זה בלתי אפשרי, מכיון שממשיכה לדמם בבעילות הבאות מחמת הניתוח הנזכר בסק"ד לעיל — אולי אפשר לתלות במכה ולטהרה.

(ח"ד, סי' ג"ח)

ו. אשה שיש לה מחזור קצר וצריכה לשמש עם בעלה ביום ט' לראייתה, תוכל מעיקר הדין לדלג על טבילה אחת, דהיינו שלא תטהר עצמה לבעלה פעם אחת, ואח"כ כשתראה פעם שניה, תוכל להתחיל לספור ז' נקיים לאחר ב' ימים בלבד, ועדיין דין זה צריך עיון.

(ח"ג, סי' פ"ה)

ז. אשה שעומדת ללדת, ומפחד הלידה רוצה שבעלה יחזיק בידיה בעת הלידה, מותר רק אם יש חשש סכנה לאשה. כמו־כן מותר הדבר במקרה שיש חשש לטירוף דעתה. וענין זה מסור לפוסק להורות כפי צורך השעה, שלא להקל בדבר, אלא אם כן יש באמת לחוש לטירוף הדעת.

ח. במקרה שמתירים דבר זה — עדיף שהבעל ילבש כפפות ולא יגע ביולדת באופן ישיר בידיו.

(ח"ה, סי' כ"ז)

פ ר ק ד'

ע נ י י נ י ט ב י ל ה

א. שינים: סתימה קבועה לא מהווה חציצה — גם אם צריך להחליף את חומר הסתימה מידי פעם. סתימה זמנית הנעשית לזמן בלתי ידוע, או לזמן ממושך, לא מהווה חציצה, אך יש להקפיד לגרד קצת מהסתימה, כך שתהא שקועה בתוך השן.

(ח"א, סי' כ"ג, אות ה; ח"ה, סי' קי"א, אות ב; ח"ו, סי' פ"ו)

ב. סתימה שלא ניתן להסירה ללא רופא לא מהווה חציצה. אבל אם יכולה האשה להוציאה בעצמה ללא צער וכאב — הרי זו חוצצת בטבילה, ואפילו בדיעבד אם טבלה כך — לא הועילה טבילתה.

(ח"ג, סי' פ"ב)

ג. אשה ששמו לה חוטי ברזל על שיניה המחוברים בגבס, כך שלא ניתן להסירם אלא בגמר הטיפול כעבור חדשים ושנים — לא נחשב לחציצה ומותרת לטבול אתם.

(ח"ו, סי' פ"ו)

ד. עינים: עין תותבת — אם איננה יכולה להסירה איננה חוצצת ומותר לטבול עמה. אם יכולה להסיר את העין בנקל, הרי לכתחילה צריכה להסירה, ובדיעבד — אם לא הסירה וטבלה, מועילה טבילתה.

(ח"ג, סי' פ"ב)

ה. עדישות מגע מהוות חציצה, ואם טבלה עמהם אפילו בדיעבד לא מועילה טבילתה.

(ח"ו, סי' פ"ט)

ו. טבעת תוך-רחמית שתלויים ממנה חוטים — אם אי-אפשר בלעדיהם יש להתיר לאשה לטבול איתם ואין הם מהווים חציצה.

(אכ"נ, עדיף להשתמש בטבעת תוך-רחמית ללא חוטים, אם אפשרי הדבר).

(ח"ו, סי' ס"ז)

ז. גלד של הרכבת אבעבועות על היד, שלדעת הרופא אסור לגרדו ולהסירו — איננו מהווה חציצה, בתנאי שהאשה תרכך את הגלד היטב במים חמים ותסיר כל מה שמחוץ לפצע עצמו.

(ח"ה, סי' ק"י, אות א)

ח. מזרסה בשד, שעברה ניקוז והוכנס צמר גפן למקום הפצע, ועל האשה להחליף החבישה ולהשאירה במקום למשך כמה חדשים — יש להחמיר ולאסור לה הטבילה, אלא אם כן יש לחוש שיבואו לידי מכשול, שאז אפשר להקל.

(ח"ו, סי' פ"ה)

פרק ה'

פוריות הגבר

א. כאשר יש צורך לברוק את זרע הבעל לבירור עקרות, עדיף לקחת את הזרע בדרך תשמיש ע"י שימת כיס על האיבר.

ב. אם אי-אפשר לקבל זרע בשיטה זו מותר להוציא זרע מהאשך עצמו ע"י מזרק בתנאי שיעשה זאת בביצה השמאלית.

ג. האמור בסעיפים הקודמים מותר רק בתנאים הבאים:

1. אם עברו עשר שנים ולא ילדה האשה; 2. לאחר שבדקו את האשה ולא מצאו בה שום פגם מבחינת פוריותה.

ד. אם מתברר שסיבת העקרות היא עקב חסימה בדרכי הזרע, בעוד שתאי הזרע עצמם תקינים, מותר לחתוך את שביל הזרע במקום הסתימה ולחברו מחדש.

ה. ההיתר האמור לעיל קל יותר אם הפגיעה היא בצד שמאל ובודאי אם הסתימה היא בחלק של דרכי הזרע הנמצא בתוך הבטן.

(ח"ג, סי' ק"ח; ח"ה, סי' כ"ט)

ו. אסור לפרס את הזכר גם סירוס זמני. אכ"נ, כאשר אין במעשה הסירוס הזמני קלקול באיברי הזרע והוא מכוון לרפואה — יש מקום להקל.

ז. לכן כדורים לאגשים חסרי כח-גברא הגורמים לסירוס זמני ואח"כ בא לו כח-גברא חזק ממה שהיה קודם ועל ידי זה יש תקוה שיוכל להוליד, הרי שאם התרופה לא גורמת לסירוס גמור אפילו באופן זמני — היא מותרת, ואם גורמת לסירוס גמור באופן זמני מותר רק אם היא תרופה בדוקה ואין ספול אחר למצבו.

(ח"ה, סי' י"ג)

ח. אשר שאיננו פורה אסור לכורתו אלא אם כן נשקפת סכנה לחיי הגבר. ולכן אסור לבצע בדיקת זרע מהאשך הזה — אלא במקום סכנת חיים.

(ח"ז, סי' קמ"ב)

ט. חולה שהוצרכו לכרות את אישכיו עקב מחלה ממארת ובא לשאול אם מותר לדור עם אשתו — יש להחמיר ולאסור לו. אכן, אם אין הוא יודע את מצבו ולא אמרו לו כי כרתו אישכיו, לא מחוייבים להפרישו מביתו, אך עדיף שלא יקיימו יחסים ביניהם — אם אפשר.

(ח"ב, סי' קכ"ג)

י. זוג נכרי שסכנה לאשה להתעבר, יש להשתדל למנוע הריון באמצעים הפועלים באשה, אך אסור לסרס את הגבר הנכרי גם באופן זמני, אלא אם יש על האיש עצמו סכנת גפשות.

(ח"ה, סי' י"ב)

ש ע ר ג'

כירורגיה ופתולוגיה

פ ר ק א'

נ ת ו ח י מ ת י ם

א. אסור לנתח מתים לצורך בדיקת האיברים הפנימיים, כאשר אין פקוח נפש לפנינו.

(כמה טעמים לאיסור זה: גיוול המת, איסור גזל, איסור הנאה, הכחשה בהשארות הנפש והכחשה בתחיית המתים, ובמקרה של כהנים — הכשלתם באיסור טומאה).

ב. אם לא קוברים חלק מהמת, או איבר ממנו, וכל ישכן כל גופו, עוד גדול יותר העוון, ועוברים בכל רגע על איסור עשה ולא-תעשה של קבורת המת.

ג. לא מועילה מחילת אדם מחייו והסכמתו לנתוחו לאחר מותו, ומכל ישכן שלא מועילה הסכמת המשפחה לנתח את קרובם המת.

ד. כאשר יש חולה מסוכן לפנינו, שיכול להפיק תועלת מנתיחת המת — יש האוסרים, אך נטיית הפוסקים להתיר במקרה כזה.

גם לדעת המתירים — אין זה אלא רשות. במקרה כזה יש צורך בהסכמת המשפחה, אף אם הוא עצמו הסכים לכך מחייו.

ה. כאשר הסכים אדם מחייו לנתחו לאחר מותו, ויש חולה מסוכן לפנינו — מותר לנתחו לדעת כולם, בתנאי שיש וודאות בנאמנות הרופאים, הקובעת את הצורך בנתיחתו.

(ח"ה, סי' ט')

קביעת רגע המות
והשתלת איברים

א. לאחר שנקבע מותו של אדם צריך להמתין עוד זמן מה, מחשש שמא רק התעלף.

(ח"ה, סי' ז', אותיות א—ג)

ב. אין אדם מחוייב לסכן את עצמו, אפילו בספק, בשביל הצלת חברו. ואם במעשה ההתנדבות יש משום קירוב מיתתו, אפילו חיי ישעה, לדעת כולם אסור לעשות כן.

ג. אין חיוב על האדם להציל חברו ע"י חיתוך איבר מעצמו.

(ח"ה, סי' ז', אותיות י"א—י"ט)

ד. בתרומת כליה מתורם חי יש לישקול את עצם סכנת הנתוה, וכן הסיכון בהיותו עם כליה אחת. כמו כן יש לברר אם תרומה זו מהווה הצלה ודאית של חברו. לאור כל זאת נשאר עדיין לפקפק האם מותר לאדם להכניס עצמו בספק סכנה כזו ולתרום את כלייתו לטובת חברו הזקוק לה.

(ח"ו, סי' ק"ג, אות ב')

ה. יש למחות במגמה להתיר שימוש באיברים של מת ללא רשותו מחיית, או רשות משפחתו.

(ח"ה, סי' ז', אות א')

ו. כשמוטל לפנינו חולה הזקוק לאיבר להשתלה — מותר לנתח את המת בתנאים של סעיף ה' לעיל, אך אין חיוב בדבר.

(ח"ה, סי' ז', אותיות כ—כב)

ז. גם אם האריכו חיי גופם באופן זמני, רק כדי שיוכלו להוציא אח"כ איבר להשתלה — אסור לקרב מיתתו, והעושה כן — דינו כרוצה ממש. דבר זה לא הותר אף כשיש בזה משום הצלת נפש אחרת.

(ח"ה, סי' ז', אותיות ד—י)

ח. השתלת לב אסורה, והמוציא לב פועם מגוסס כדי להשתילו באחר — דינו כרוצח.

(ח"ה, סי' ז'—ח')

ט. אסור גם לנתרם לקבל לב להשתלה בקרבו, כי הדבר לא יצא עדיין מגדר נסיון.

(ח"ה, סי' ז', אות כ"ג—כ"ד)

נתוחים שונים

א. נתוח הערמונית — אם אין סכנה בבצוע נתוח זה ללא כריתת שבילי הזרע — בודאי יש להיזהר מלכורתם. אך אם יש סכנה בדבר, או אם בדיעבד כרתו הרופאים את שבילי הזרע בעת הנתוח — אין בזה משום פצוע דכא, ומותר לבוא בקהל, ואינו צריך לגרש את אשתו.

(ח"ב, סי' קכ"ג, אות ו; ח"ג, סי' צ"ז, אות ב; ה"ו, סי' קמ"א)

ב. נתוח פלפמי — אין לראות בנתוח כזה משום איסור חובל, אך יש בזה משום סיכון עצמי. לכן אסור לעשות נתוח כזה שלא לצורך. אבל אם זקוק לנתוח כזה עקב דאגה או טירוף דעת ממצבו, צריך עיון אם מותר הדבר.

(ח"ו, סי' ק"ה, אות ב'; ועיין עוד ח"א, סי' כ"ח, אות ב';

שם, סי' ל"ו, אות ד)

ג. קבורת איבר מן החי — מי שנתחווה וכרתו לו גפה — צריך לקברה כדי להציל מן הטומאה. וכן המנהג בירושלים לקבור את האיבר בחיים ובטהרה. ברם, אין צורך להעיר לחולה על כך.

במקרה שהחולה חושש לקבור איבר משלו בחייו, ישימו את האיבר בחומר משמר שלא יתעפש, ובחדר שאין כהנים נכנסים לשם, ואחר פטירתו — יקברוהו יחד עמו.

(ח"ד, סי' צ"ח, אות א)

שער ד'

שונות

פרק א'

דיני מילה ופדיון הבן

א. מי שמתו אחיו מחמת מילה, ורוצה להחמיר על עצמו ולהימול — מחלוקת הפוסקים היא אם רשאי להחמיר על עצמו או לא.

(ח"ב, סי' מ"ט)

ב. אסור למול במכשיר הנקרא „מגן קלעמפ"י" והעושה כן מבטל פרטי מצות מילה של חיתוך, הטפת דם ברית, פריעה ומציצה.

ג. יש לבצע את מצות המציצה בפה דוקא.

(ח"ה, סי' כ"ד, אות ב')

ד. תינוק שנימול ע"י נכרי — מחלוקת הפוסקים אם צריך הטפת דם ברית או לא. אכן, גם לדעת המחמירים אין זה אלא למצוה לכתחילה, ואינו דוחה שבת.

ה. תינוק שנימול ע"י רופא יהודי מומר לחלל שבת — יש להחמיר ולהצריך הטפת דם ברית. ברם, אם יש חשש כלשהו שהדבר עלול להזיק לתינוק, או שקיימות נסיבות מקילות אחרות — אין צורך בהטפת דם ברית. (ח"ד, סי' ק"א)

ו. תינוק שגולד עם מום לב כחלוני ("Blue baby") — אין למולו, אף אם אומרים הרופאים שאין סכנה במילתו, אלא ימתין עד לאחר הניתוח ותקון המום.

ז. ילדים הנולדים עם מחלה פנימית שאינה מתרפאת לעולם, נהגו העולם לסמוך על הרופאים ולמולו בזמן שקובעים שאין חשש במילתו, שאם לא כן אי-אפשר למולו לעולם, ועדיין דין זה צריך עיון.

ח. תינוק שצינור הדמעות שלו סתום ומקבל טיפול תרופתי למניעת זיהומים בעין, אין למולו ביזם השמיני, גם אם באותו יום עיניו בהירות ולא מודלקות, אלא ימתין עד לאחר הבראתו היסודית — בין אם צינור הדמעות גפתח מאליו (באופן עצמוני), או לאחר תיקון ניתוחי. (ח"ה, סי' י"א)

ט. תינוק שצבעו ירוק או צהוב — אסור למולו, גם אם הרופאים אומרים שאין סכנה במילה בעת צהבת הילוד. כמו-כן יש להמתין שבעה ימים מעת הבראתו, דהיינו העלמות הצהבת.

(ח"ג, סי' קמ"ה; ח"ו, סי' צ"ב, אותיות ב—ג)

י. אם מלו תינוק בתוך שבעה ימים להבראתו — אין צריך הטפת דם ברית, אף שנעשה שלא כדין.

(ח"ו, סי' צ"ב, אות ג')

יא. בן שנולד לאחר שלפניו נולד תינוק בלידת קיסרי, אף שהתינוק מת לאחר יום — בכל זאת הוא שבא אחריו פטור מפדיון הבן, וגם אינו נחשב לבכור לדיני נחלה.

(ח"ד, סי' ג')

פרק ב'

נ א מ נ ו ת ה ר ו פ א י ם

א. לא מצינו בשום מקום לסמוך על דברי הרופאים באיסורי תורה אלא בענין פקח-נפש — להאכיל על פיהם ביום-הכיפורים או לחלל שבת — אבל בשאר איסורים אין הרופא נאמן כשאומר על פי הבנתו.

ב. דברי הרופאים הם פחות מכח רוב ואינם עדיפים מחזקה. במקום שאפשר לברר ולבדוק, אין לסמוך על הרופא ללא בדיקה.

ג. במקרה שהרופא קובע עובדה על פי ידיעה ברורה ומוכחת — הרי הוא נאמן.

(ח"א, סי' קכ"ה, אות ו'; שם, סי' קכ"ז, אות ב')

ד. כל מקום שמבואר בש"ס ובפוסקים שיש סכנה בענייני מילה, אפילו אם יאמרו הרופאים שאין כאן סכנה — אינם נאמנים.

(ח"ג, סי' קמ"ה: ח"ה, סי' י"א, אות ה')

ה. יש להקפיד לשאול רופאים יהודים שומרי שבת. כאשר אין לפנינו רופא שומר שבת — אפשר לסמוך על שני רופאים מומחים, אם כיוונו לדעה אחת, זה שלא בפני זה, אם יש רגליים לדבר, ואם נתנו חוות דעתם בכתב.

(ח"ג, סי' כ"ו, אות א')

ו. רופאים נכרים בבית החולים, שדנו ביניהם והחליטו שיש סכנה לאשה להתעבר — נאמנים על כך, כי בית החולים יש לו דין של ערכאות, וצריך לקבל חוות דעתם בכתב.

(ח"ד, סי' קי"ט)

פרק ג'

דיני הרופא

א. רופא — גם אם הוא זקן ומכובד — חייב להציל כל יהודי מסכנה, גם אם אין זה לפי כבודו.

(ח"ב, סי' פ"ד, אות ד'; ח"ה, סי' ט', אותיות יא—יד; שם, סי' ח', אות ו' ואילך)

ב. רופא שטעה והזריק חומר ממית במקום התרופה הנחוצה ומת החולה — חייב גלות מדיני שמים. ובזמן הזה יש לסדר לו התשובה במשקל הגלות, ולואי שיתכפר לו בגלות.

(ח"ג, סי' ק"ד—ק"ה)

ג. כומר שמרפא ומנתח בעזרת אצבעותיו בלבד ובשיטות בלתי טבעיות — אסור להתרפא ממנו אפילו בסכנת נפשות. ואם אינו כומר אלא סתם נכרי, צריך עיון למעשה אם מותר להתרפא ממנו באמצעים בלתי טבעיים.

ד. חולה שצריך לקבל זריקות כל יום ופנו רופא — מותר לו להזריק לאביו, בפרט אם האב מבקש ממנו והבן עושה זאת בחינם, בעוד שרופא אחר דורש שכר.

ה. דין זה נכון בין אם יש בטפול זה ספק סכנה ובין שאין בו כלל סכנה.

(ח"א, סי' כ"ז—כ"ח; ח"ו, סי' צ"ט)

פרק ד' עניינים שונים

א. בקור חולים — חייב אדם לבקר את החולה בפועל לפחות פעם אחת, ואין יוצאים ידי מצוה זו בטלפון. אך לאחר שראהו פעם אחת והוא כבר בקי במחלתו — הרי בכל פעם שחוקר מצב החולה בטלפון מקיים בזה מצות בקור חולים.

(ח"ב, סי' פ"ד)

ב. תפילין — חולה במחלה מדבקת, שלאחר הבראתו יש צורך לשרוף כל חפציו, כדי למנוע הדבקה — מעיקר הדין אסור לו לקחת עמו תפילין, ועדיף שלא יניח תפילין בתקופת מחלתו, מאשר שיניחם ואח"כ יצטרכו לשורפם.

ג. אכן, אם החולה מצטער מאד בלא הגחת תפילין, ויש חשש לטירוף דעתו, יש מקום להקל ולהתיר לו לקחת עמו תפילין — ועדיף שהבאת התפילין לביה"ח תיעשה ע"י נכרי. ולאחר שיבריא — עדיף שיגנוז אותם בכלי חרס בקרקע ממה שישרפו אותם.

(ח"ג, סי' ג'; ח"ד, סי' ה')

ד. חולה עם פיום המעי (קולוסטומיה) — מותר לו להניח תפילין, ללמוד תורה ולעסוק בכל דבר שבקדושה, בתנאי שיבדוק עצמו היטב בבוקר ובערב לפני התפילה ויחליף את השקית, כך שתהא נקיה קודם התחלת התפילה.

(ח"ו, סי' י"א—י"ב)

ה. ברכות — מי שנותן מעט שתן לצורך בדיקה, חייב לברך ברכת אשר יצר.

ו. מי שמטפטף שתן לאונסו — גם הוא חייב בברכת אשר יצר.

(ח"ו, סי' ל"ח, אות ג')

ז. דיני לא ילבש ברפואה — ריפוי מום שבגוף בודאי אין בו משום „לא ילבש“.

ח. מותר לספר ולגלח שער בית השחי ובית הערוה משום רפואה.

ט. מי שיש לו יבלת בפניה, שממנו יוצאות שערות לבנות וכל זקנו שחור — מותר לחתוך ולסלק יבלת זו. יתר על כן מותר גם לצבוע שערות לבנות אלו לשחור, אך עדיף לעשות זאת ע"י נכרי, אם הדבר אפשרי.

(ח"ו, סי' פ"א)

י. דיני כהן — רופא המחזיק בביתו שלד של מת במקום שרוב האנשים הם נכרים, כגון בחו"ל, שאז אפשר לתלות שהשלד הוא של נכרי, למרות זאת אין להתיר לכהן להיכנס לבית זה, אלא אם כן זה שעת הדחק ביותר, והמציאות

היא שאף אילו זה היה שלד של יהודי לא היה כאן אלא דין של טומאת אוהל
מדרבנן. ודין זה צריך דקדוק רב, ויתכן שגם במצב כזה יש לאסור.
(ח"א, סי' קל"ד)

יא. ניתן להכגן מבנה מיוחד להוצאת מתים מבית החולים שאפשר יהא
להוציא רק ע"י מכונה, ורק בו יוציאו את המתים, ואז מעיקר הדין יסולק
איסור טומאת הפתחים. אך מכיוון שקיימות בעזות טכניות וצדדים הלכתיים
אחרים — אין לעשות מעשה כזה.

(ח"ו, סי' קל"ח)

יב. דיני ריפוי בני־הבית — האב חייב בריפוי בניו ובנותיו הקטנים.
יג. האב והבעל חייבים אפילו לחזר על הפתחים לצורך השגת הכסף
לרפואת הילדים והאשה.

(ח"ו, סי' ק"נ)

מפתח עניינים

ס"ק	סעיף	פרק	שער	ס"ק	סעיף	פרק	שער
3	ג	א	א				אבר מן החי,
			חליצה				קבורתו
			טבור, חתוכו	ג	ג	ג	אשך, כריתתו
1	ה	א	א	ח	ה	ב	בדיקה
			טבילה,				גניקולוגית
	ח	ד	ב	א	ג	ב	בית חולים,
			ענינים שונים				בנייתו
			טבעת,				בחול המועד
	ו	ד	ב	ב	ב	א	בן רופא
			טבילה	ד	ג	ד	בני הבית,
	ב	ג	ד				ריפויים
			טעות בריפוי	יב	ד	ד	בקור חולים,
			טרוף הדעת,				ע"י טלפון
4	א	א	א	א	ד	ד	כתוק בתולים
			בחלול שבת	ד	ג	ב	גוי, הזרעה
	ז	ג	ב	ה	ד	ב	יום ביום טוב
			בלידה	ה	ד	א	מילתו
			במניעת	ד	א	ד	נאמנותו
	יא	א	ב	ו	ה	ב	סירוסו
			הריון	י			רפוי בלתי
	ט	ד	ד				טבעי
			יבלת, הסרתה	ג	ג	ד	בשבת
	א	ב	א	1	א	א	—
			יום טוב	2	ב	א	—
	ד	ב	א	6	ג	א	—
			יום הכפורים				גוסס,
	ו	ב	ב				קירוב מיתתו
			כהן, בן מהזרעה	ז	ב	ג	הזרעה
			עם שלד של				מלאכותית,
	י	ד	ד				פרטי דינים
			של מת				החייאת פג
	ד	ב	ג	3	א	א	השתלת אברים,
			כליה, השתלתה				פרטי דינים
	ט	ב	ג				וסת
			לב, השתלתו				—
			לידה, נוכחות				זרע, בדיקתו
	ח	ג	ב				חול המועד,
			הבעל				בנית בייח
			מגן קלעמפ				
	ב	א	ד				
			שמוש במילה				
			מדחום, שמוש				
3	ה	א	א				
			בשבת				
	ה	א	ד				
			מומר, במילה				
2-1	ב	א	א				
			בשבת				
	ז	ב	ב				
			מחזור קצר,				
	ו	ג	ב				
			—				
			מילה, במחלות				
	ט	א	ד				
			שונות				
3	ג	א	א				
			פג				
	א	א	ד				
			פרטי דינים				

ס"ק	סעיף	פרק	שער
			קיסרי, הבא
	יא	א	ד אחריו
2	ב	א	קראים, בשבת ראש השנה,
	ג	ב	תקיעת שופר
			רופא מכובד, !
	א	ג	ד חיובו
			רפואה בלתי
	ג	ג	ד טבעית
	ג	ג	ב רחם, כריתתו
			רנטגן, סכנאי
5	ה	א	א בשבת
			—, שמוש
4	ה	א	א בשבת
			שבת, פרטי
	ה—א	א	א דינים
6	ה	א	א שיזוף בשבת
			שיניים תותבות,
	ג—א	ד	ב טבילה
			שלד של מת,
	י	ד	ד כניסת כהן
			שער בית השחי,
	ח	ד	ד גלוחו
	ט	ד	ד שער, צביעתו
			שתן, ברכת אשר
	ה—ו	ד	ד יצר
			תינוק בשבת,
	ג	א	א פרטי דינים
			תפילין, כמחלה
	ג—ב	ד	ד מדבקת
			תרופות, למניעת
	ח	א	ב הריון
			— לסירוס
	ז	ה	ב הגבר
4—1	ד	א	א בשבת

ס"ק	סעיף	פרק	שער
			מכשיר שמיעה,
7	ה	א	א שמוש בשבת
			מניעת הריון,
	א—טו	א	ב פרטי דינים
			נאמנות הרופאים,
	א—ו	ב	ד פרטי דינים
			נתוחי מתים,
			להשתלת
	ה—ו	ב	ג איברים
			נתוחי מתים, —
	ה—א	א	ג פרטי דינים
	ג, יד	א	ב סירוס האשה
	ו—י	ה	ב הגבר
	א	ג	ג —
			עדשות מגע,
	ה	ד	ב טבילה
			עין תותבת,
	ד	ד	ב טבילה
			ערמונית,
	א	ג	ג נתיחתה
3	ג	א	א פג, פרטי דינים
	יא	א	ד פדיון הבן
			פיום המעי
	ד	ד	ד (קולוסטומיה)
	ב	ג	ג פלסטיקה, נתוח
			פסת, אכילת
	ג	ב	א מצה ומרור
			פצע, חבישתו
4	ג	א	א בשבת
	ח—ז	ד	ב טבילה
			צמר גפן,
			קריעתו
2	ה	א	א בשבת
			קביעת רגע
	א	ב	ג המות

מקורות

ש ע ר א'

פ ר ק א'

סעיף א' (1—3) — מס' שבת קכ"ט א; מס' יומא פד ב, ובתוס' שם; שו"ע או"ח שכ"ח, ד' וי"ב, ובמג"א ט"ז, מ"ב, שם.

סעיף א' (4) — מס' ב"ב קנ"ו ב; שו"ע חו"מ, דנ"ד; שו"ע או"ח, ש"ט, ט; לבוש ופמ"ג או"ח ש"ו, ג; מג"א, שכ"ח סק"ד; ערוך השולחן, או"ח ש"ו, ב; שו"ת הר"י בשמים, מהדו"ת, סי' קפ"ט; שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ג, ח"ב, סי' ק"ס; שו"ת מחזה אברהם, ח"א, סי' מ"ו.

סעיף ב' — מס' ע"ז כו א; שו"ע או"ח, ש"ל, ב', ובמג"א, פמ"ג, בית מאיר ומ"ב שם; שו"ע יו"ד, קנ"ד ב' ובבאה"ט, פ"ת ודרכ"ת, שם; פמ"ג או"ח שכ"ח, במ"ז סק"ו; פר"ח, או"ח, תצ"ו, במנהגי איסור, אות ט"ו; שו"ת חת"ס, חיו"ד, סי' קל"א וסי' שמ"א; שם חחו"מ, סי' קצ"ד; שו"ת מהר"ם שיק, חאו"ח, סי' ק"מ; שו"ת דברי חיים, ח"ב, חאו"ח, סי' כ"ה; שו"ת כללים, מע' האלף, אות קמ"ז; שו"ת יד שלום, סי' ג"ז; מהרי"ק, סי' קל"ז; שערים המצוינים בהלכה, סי' צ"ב, אות א'.

סעיף ג' (1—2; 4—6) — מס' שבת קמ"א; שו"ע או"ח, שכ"ח, י"ז, ובמ"ב ובאה"ל, שם; רמב"ם, שביתת העשור, פ"ב; שו"ע או"ח, תקט"ז ובב"ח ובמג"א שם; או"ח, דין פקו"ג בשבת, אות כ"ח; חיי אדם, נשמת אדם, כלל ס"ט; תהלה לדוד, סי' שכ"ח, ס"ק כ"ד, ע"א, ס"ה; מנחת שבת, סי' צ"א, אות כ"ז; קצות השולחן, ח"ו, סי' קל"ה בבדי השולחן, סק"כ; חו"מ, או"ח, סי' נ"ט, אות ד'.

סעיף ג' (3) — מס' שבת קל"ה—קל"ו; מס' יבמות, ל"ו—ל"ז, פ' וברשב"א, שם; מס' נדה, מ"ד; מס' ערכין, ז', א; רא"ש ור"ן, פ"ח דיומא; מאירי, שבת, קל"ז; שו"ע או"ח, ש"ל, ט"ז וס"ח ובנו"כ, בעיקר במ"ב ובבאה"ל; שו"ע אה"ע, סי' קנ"ו וסי' קס"ד ובנו"כ; שו"ע יו"ד, רס"ו סי"א והש"ך שם; עיטור, הלי' מילה; שו"ת הריב"ש, סי' תמ"ו; שו"ת אמרי יושר, ח"ב, סי' קע"ז, אות ב; זוכר הברית, סי' י', אות כ"ה; כף החיים, סי' של"א, אות כ'; שו"ת חת"ס חאו"ח, סי' רמ"ז; שם, חאה"ע, ח"ב, סי' צ"ח; שו"ת רע"א, סי' צ"ח; פמ"ג או"ח, של"א במ"ז סק"א; חו"מ, חיו"ד, הלי' מילה, סי' קנ"ה; שו"ת ציץ אליעזר, ח"ח, סי' ט"ו, פ"ג.

סעיף ד' (1) — ט"ז או"ח, שכ"ח, סמ"א; מג"א שם, סמ"ג; פרמ"ג שם בא"א סקמ"ה ומ"ז סקכ"ז.

סעיף ד' (2) — זכור לאברהם, אות ח'; באר יעקב, או"ח שכ"ח, אות מ"ג; מנחת שבת, סי' צ"א, אות י"ז, ל"ז; מג"א, שכ"ח, סמ"א ובפמ"ג א"א סקמ"ה.

סעיף ד' (3) — שו"ת רדב"ז, ח"ג, סי' תר"מ; באור הלכה, שכ"ח, סל"ז;

סעיף ד' (4) — הגהות מהרש"ם לאורחות חיים, סי' שכ"ח, אות כ"ז ; קצות השולחן, סי' קל"ח ; שערים המצויינים בהלכה, סי' צ"א, אות ב'.

סעיף ה' (1) — מס' שבת קכ"ט ב' ובתוס' ד"ה כל ; הקובץ על הרמב"ם, שבת, פ"ב, הי"א ; שו"ת חת"ס, חיו"ד, סי' קל"א ; מ"ב, ש"ל, סקכ"ז.

סעיף ה' (2) — שו"ע או"ח, ש"מ ; שו"ת צור יעקב, סוסי קנ"ב.

סעיף ה' (3) — תהלה לדוד, סי' של"ח, אות ו' ; שו"ת ציץ אליעזר.

סעיף ה' (4—5) — שו"ת מנחת יצחק ח"א, סי' ק"ז וק"ט (בענין הבערה בחשמל) ; שו"ת קרן לדוד, חלק או"ח, סי' ק"ב ; שו"ת הרדב"ן, ח"ג, סי' תרצ"ה ; מג"א, שכ"ח, סקנ"א.

סעיף ה' (7) — עדות לישראל, מדור הלכה, עמ' קכ"ב ; שערים המצויינים בהלכה, סי' פ' ; שו"ת הלכות קטנות, ח"ב, סי' מ"ה ; מנחת שבת, סי' פ"ד, סק"ו ; שו"ת מהרש"ם ; ח"א, סי' ק"מ ; שם, ח"ב, סי' ה' ; שם, ח"ה, סי' ל"ד ; שו"ת כתב סופר, חאו"ח, סי' נ"ה וע"ז ; גינת ורדים הספרדין, כלל ג', סי' י"ד ; שו"ת חת"ס, חאו"ח, סי' פ"ג ; שם, ח"ו, סי' י"ג ; שו"ת בנין ציון החדשות, סי' ל"ז ; שו"ת מחזה אברהם, סי' מ"ב ; שו"ת בית יצחק, מפתחות יו"ד, ח"ב, סי' ל"א ; שו"ת אבני צדק, חאו"ח, סי' כ"ט ; חיי אדם, שבת, כלל נ"ז ס"ג ; קרן לדוד, סי' צ"א ; שו"ת ציץ אליעזר ; ספר ר"ע ותורתו, ילקוט אגרות, סי' כ"ט ; שו"ת מנחת יעקב, סי' י"ג ; שו"ת יביע אומר, סי' י"ט.
(בח"ב, סי' קי"ב — מביא תשובותיהם של הרב צ"פ פרנק והרב מפוניבז' בנידון).

פ ר ק ב'

סעיף א' — מס' ב"ב קנ"ו ; שו"ע או"ח, ש"ו, ס"ט ; שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ג, ח"ב, סי' ק"פ ; שו"ת הרי בשמים, מהדו"ת, סי' קפ"ט ; שו"ת מחזה אברהם, סי' מ"ו.

סעיף ב' — מס' מו"ק ד', ב' וברא"ש שם ; ירושלמי מו"ק פ"א ה"ב ; טושו"ע, או"ח, תקמ"ד ותקל"ז ובנו"כ ; שו"ת נוב"י, מהדו"ת, חאו"ח סי' ק"ד.

סעיף ג' — שו"ת מהרי"א אסאד, חאו"ח, סי' ק"ס ; שו"ת מהר"ם שיק, חאו"ח, סי' ר"ס ; שו"ת אבני צדק, חיו"ד, סי' מ"ט ; שו"ת טוב טעם ודעות, מהדו"ק סי' ק"צ.

פ ר ק ג'

סעיף ד' — מס' נדרים, ס"ו וברא"ש שם ; שו"ע או"ח תר"ח, ובמג"א שם סק"ד ושאר נו"כ ; שו"ע יו"ד, רט"ז בט"ז סק"ג ; שם, רל"ח, ס"א ובש"ך סק"א וסקי"ב ; חמות שלמה, בסוף הספר, אות ט' ; שו"ת נוב"י, מהדו"ק חאו"ח, סי' ל"ו ; שו"ת רמ"ע מפאנו, סי' קכ"ג ; חיי אדם, כלל קמ"ד.

פ ר ק א'

סעיפים ב—ג — שו"ת לבושי מרדכי, מהדו"ת, ח"א, חאה"ע, סי' כ"ח וסי' ס"ח ; שו"ת אפרקסתא דעניא, סי' קס"ט ; עזרת נשים, הל' מניעת הריון ; שו"ת מנחם משיב, סי' י"ח.

סעיפים ד—ו — שו"ע אה"ע סי' ה' סי"ב, בח"מ, ב"ש, עצי ארזים, ב"ה, מהרש"ל ופת"ש שם ; שו"ת חת"ס חאה"ע, סי' כ' ; שו"ת צור יעקב, סי' י"ז ; ערך שי, אה"ע סי' כ"ג ; שו"ת תשורת שי, מהדו"ת, סי' ס"ב ; שו"ת מנחם משיב, סי' י"ח ; שו"ת אפרקסתא דעניא, סי' קס"ט.

סעיפים ז—ט — שו"ע אבה"ע, סי' ה' סי"ב — בח"מ, ב"ש, עצי ארזים — שם ; שו"ת חת"ס, חאה"ע, סי' כ'.

סעיפים י—יג — מס' יבמות י"ב ; מס' כתובות ל"ט ; שו"ת בית יעקב, סי' קכ"ב ; שו"ת מהרש"ם, ח"א, סי' נ"ח ; שו"ת רע"א, סי' ע"א—ע"ב ; שו"ת חת"ס, חיו"ד, סי' קע"ב ; שו"ת כת"ס, חאה"ע, סי' כ"ו ; שו"ת שבט סופר, חאה"ע, סי' ב' ; שו"ת חמדת שלמה, חאה"ע, סי' מ"ו ; שו"ת רדב"ז, ח"ג, סי' תקצ"ו ; שו"ת דמשק אליעזר, חאה"ע, סי' צ"ב ; שד"ת, מע' אישות, אות ל"ב ; שו"ת ראש משביר ח"ב, סוסי' ס"ט ; שו"ת חבלים בנעימים, ח"ד, סי' י"ג ; שו"ת אמרי אש, חיו"ד, סי' ס"ח ; שו"ת מהר"ם שיק, חח"מ, סי' נ"ד ; שו"ת אהל אברהם, סי' פ"ט—ק"ב ; שו"ת עצי חיים, סי' ל' ; שו"ת אמרי יושר, ח"א, סי' קל"א ; שו"ת לבושי מרדכי, חאה"ע, סי' כ"ז ; שו"ת חדות יעקב, ח"ב, סי' ל"ז.

סעיף י"ד — אוצה"פ, סי' ה' אות ע"ב וע"ז ; שו"ת מהרי"א אסאד, ח"א, סי' רכ"ב ; שו"ת עמק שאלה, חאה"ע, סי' ס"ח ; שו"ת חת"ס, חאה"ע, ח"א, סי' כ' ; שו"ת בית יצחק, חאה"ע, ח"א, סי' צ"א, אות ו' ; שו"ע אה"ע, סי' ה' סי"א ובבאור הגר"א וברכי יוסף, שם.

סעיף ט"ו — מס' גידה, ט', א' ; רשב"א, תוה"ב, בית שביעי, שעל שני ; טור, יו"ד, קפ"ד.

פ ר ק ב'

סעיפים א—ה — שו"ע אה"ע, סי' א' ובנו"כ ; ברכי יוסף, שם, אות י"ד ; שו"ע יו"ד, סי' קצ"ה — בב"ח ובט"ז ; שו"ת אגרות משה, ח"א, חאה"ע, סי' ע"א ; שם, ח"ב, חאה"ע, סי' י"א ; בני אהובה, הל' אישות, פט"ו ; שו"ת מהרש"ם, ח"ג, סי' רס"ח ; שו"ת בר ליואי, חאה"ע, סי' א' ; שו"ת הרשב"א, סי' כ"ז ; שו"ת חכם צבי הנוספות, סי' י"ז ; שו"ת מנחם משיב, סי' כ"ו ; שלטי גבורים, רפ"ב דשבועות ; קונטרס על הזרעה מלאכותית מהאדמו"ר מסאטמאר שליט"א.

סעיף ו' — מדרש רבא, נשא, פ"ט ; תנחומא, נשא, פ"ב.

סעיפים ז—ט — שו"ת מהרש"ם, ח"ב, סי' רס"ח ; שו"ת בית יעקב, סי' קכ"ב ; שו"ת מהר"ש, ח"ו, סי' ע"ה ; ב"ש, אה"ע, סי' כ"ה ; שו"ת שבט סופר, חאה"ע, סי' א' ; שו"ת חלקת יעקב, סי' כ"ד ; שו"ת זקן אהרון, ח"ב, סי' צ"ז ; שו"ת לבושי מרדכי, מהדו"ת,

סי ק"ט ; הגהות סמ"ק, הובא בברכי יוסף, אהע"ז, סי א', אות י"ד ; מל"מ, הל' אישות, פט"ו, ה"ד ; בני אהובה, הל' אישות, פט"ו, ה"ו ; שו"ע, אהע"ז, סי א' — בח"מ סק"ח, בב"ש סק"י ; שו"ת שאילת יעבץ, ח"ב, סי צ"ז ; שו"ת בר ליואי, ח"ב, סי א' ; מהר"ם שיק לעל תרי"ג מצות, מצוה א', אות ג' ; הלכות קטנות, ח"ב, סי ס"ז.

פ ר ק ג

סעיפים א—ב — דעת תורה, הל' טרפות, קו"א, אות רל"ו ; שו"ת אבני צדק, חיו"ד, סי פ"ג ; שו"ת בית שלמה, סי ל"ט ; שו"ת חת"ס, חיו"ד, סי קע"ט.

סעיף ג — תו"כ סו"פ מצורע ; מס' נידה, י"ז, א' ; שב, מ"א, ב ; רא"ש, ר"פ המפלת ; חו"ד, סי קפ"ח סק"ב ; שו"ת ברית אברהם, מובא בפתחי נידה, סי מ"ג, אות ג' ; שו"ת יד שלום ; שו"ת אילה שלוחה, סי י"ז ; קובץ תל"תלפיות, שנת תרצ"ג, אות ג"ה ואות ס"ד ; שו"ת זקן אהרן, מהדו"ת, סי ג'.

מובאת תשובת הגאון ר' יוסף ראזין מדווינסק והסבר רפואי של ד"ר ש. מ. ליבען.

סעיפים ד—ה — שו"ת אגרות משה, חיו"ד, סי פ"ז ; שו"ת נחלת שבעה, סי ס' ; שו"ת נוב"י, מהדו"ק, חאה"ע, סי כ"ב ; שו"ת בנין ציון, סי ס"ט ; שו"ת מהרש"ם, ח"א, סי ר"י ; שו"ת פנים מאירות, ח"ג, סי כ"א.

סעיף ו' — שו"ת חת"ס, חיו"ד, סי קע"ט, קנ"ז ; דגול מרבבה, יו"ד, סי קצ"ו ; פת"ש, שב, סקי"ג ; שו"ת דובב מישרים, סי ח'.

סעיפים ז—ח — שו"ע יו"ד, קצ"ה, סי"ז ובנו"כ ; ס' חסידים, סי תתר"צ ובמקור חסד, שם ; שדי חמד, כללים, מע' קו"ף, כלל ז', ובאספת דינים, מע' חתן וכלה, אות י"ב.

פ ר ק ד

סעיפים א—ג — הגהות יד שאול, יו"ד, קצ"ח סכ"ד ; שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ת, ח"ג, סי ק"ח ; שו"ת חלקת יואב, סי ל' ; גידולי טהרה, סי כ"ב ; שו"ת לבושי מרדכי, סי ג"ד ; שם, ח"א, חיו"ד, סי קכ"ח ; שם, מהדו"ת, חאו"ח, סי קע"ח ; שו"ת אמרי יושר, ח"א, סי ג"ה, קצ"ה, קצ"ז ; שם, ח"ב, סי פ"ב, קי"ב, קצ"ג ; שו"ת תשורת שי, סי ס"ט וסי ע"ט ; שו"ת חלקת יעקב, ח"א, סי קל"ז ; שם, ח"ב, סי קע"ג ; רמ"א יו"ד קצ"ח ס"ו, ובס"ט, שם סקי"ט ; שו"ת פנים מאירות, ח"ב, סי קמ"ו ; שו"ת כתב סופר, חיו"ד, סי צ"א ; שו"ת מהרש"ם, ח"א, סי ז', מ"ו, ע"ט ; חכמת אדם, כלל ק"כ, בבינת אדם ; שו"ת אבני צדק, סי פ"ט ; שו"ת אבני נזר, חיו"ד, סי רנ"ג, רנ"ח, רס"ב—רס"ג ; נחל אשכול, הל' מקואות, סי ס"ה.

סעיף ד' — שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ק, ח"ג, סי כ"ז ; חכמת אדם, שער בית הנשים, סי י"ב בבינת אדם, שם ; שו"ת שיבת ציון, סי מ"ב ; שו"ת מהרש"ם, ח"א, סי ע"ח ; שו"ת כוכב מיעקב, סי קל"א.

סעיף ז' — שו"ע יו"ד, קצ"ח ס"ט, ובט"ז וסדרי טהרה, שם ; חכמת אדם, כלל קי"ט, ס"ו ; שו"ת והשיב משה, סי מ"ד.

סעיף ח' — שו"ת עמק שאלה, חיו"ד, סי' מ"ה—מ"ו; שו"ת מהרש"ם, ח"א, סי' ז'; שו"ת אמרי יושר, ח"א, סי' קצ"ה, קצ"ז; שם, ח"ב, סי' פ"ב. וראה במנחת יצחק ח"א, סי' ק"ד—ק"ה.

פ ר ק ה'

סעיפים א—ה — תוס' יבמות, ל"ה, א, ד"ה וזו; שו"ע אה"ע, סי' ה', סי"ז ובנו"כ; שו"ת גוב"י, מהדו"ק, חאה"ע, סי' ו', סי"ט; שו"ת שבט סופר, חאה"ע ח"א, סי' א'; שו"ת אמרי אש, חיו"ד, סי' ס"ט; אה"ע סי' כ"ה, בב"ש, מנחת פתים ועזר מקודש, שם; שו"ת מהרש"ם, ח"ג, סי' צ"ה, רס"ח; שד"ח, מע' אישות, סי' א', אות ל"ג; שו"ת פרי השדה, ח"ג, סי' נ"ג; שו"ת אחיעזר, ח"ג, סי' כ"ד אות ד'; אוצה"פ אה"ע, סי' ה', סק"מ; שו"ת חת"ס, חאה"ע, סי' י"ד, י"ז, י"ט; שו"ת אמרי יושר, ח"ב, סי' ז'; שו"ת חלקת יעקב, ח"ב, סי' כ"ג; שו"ת חלק יואב, חאו"ת, סי' ח'; שו"ת האלף לך שלמה, סי' כ"ד; שו"ת זקן אהרן, ח"א, סי' ס"ו—ס"ז; סביב ליראיו, על סי' יראים, עמוד הביאה, סי' קצ"ט, אות ב'; מהרש"ל בהגותיו על סמ"ג, לאוין, קי"ח; רבינו ירוחם, נתיב כ"ג, חלק ד'.

סעיפים ו—ז — רמב"ם, הל' אסורי ביאה, פט"ז הי"ב; דרכי משה, אה"ע, סי' ה', אות ה'; אוצה"פ, אה"ע, סי' ה' ובפוסקים שצוינו שם.

סעיף ח' — מס' יבמות ע"ה, א, ובערוך לנה, שם; שו"ע אה"ע, סי' ה', ס"ח; שו"ת בית דוד, סי' א'; שו"ת חלקת יעקב, ח"ב, סי' כ"ב; חזו"א, הל' פו"ר, סי' ט', אות ט"ז.

סעיף ט' — מס' סוטה כ"ו, א, ברש"י ותוס' שם; רמב"ם, הל' סוטה, פ"ב, ה"ו; ברכי יוסף, אה"ע, סי' ה', אות ז'; שו"ת מהר"י ששון, ח"ב, סי' כ"ו; שו"ת חת"ס, חאה"ע, ח"א, סי' י"ז; שם, ח"ב, סי' פ"ב; כסא דהרסנא, על בשמים ראש, סי' ש"מ; אוצה"פ, אה"ע, סי' ה', סקנ"ו, אות א'; יש"ש, יבמות, פי' הערל, סי' ח—ט; שו"ת דברי חיים, ח"א, חאה"ע, סי' י"א; שם, ח"ב, סי' ל"א; שו"ת בית יצחק, חאה"ע, ח"א, סי' ל"ו; שם, ח"ב, סי' קל"ד; שו"ת חלקת יעקב, חאה"ע, סי' ג'; שו"ת מהרש"ם, ח"א, סי' קע"ו; בית מאיר, אה"ע, סי' קכ"ד, ס"א; סמ"ג, לאוין, קי"ט.

סעיף י' — שו"ע אה"ע, סי' ה', סי"א, ובב"ש, שם; שו"ת עין יצחק, חאה"ע, סי' י"א, אות ל"ד; ערוה"ש, אה"ע, סי' ה', סכ"א—כ"ב; שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ד, ח"ג, סי' ק"ח; ח"י הרשב"א, שבת, קי"א, א'; דרכי משה, אה"ע, סי' ה', אות ה'; שו"ת מנחם משיב, ח"ב, סי' י"ח; ריטב"א, יבמות, ס"ה, ב'.

ש ע ר ג'

פ ר ק א'

סעיפים א—ו — שו"ת גוב"י, מהדו"ת, סי' ר"י; שו"ת חת"ס, חיו"ד, סי' של"ו; נחל אשכול, הל' מילה, עמ' 17, אות ה'; שו"ת מהר"ם שי"ק, חיו"ד, סי' שמ"ז—שמ"ח; שו"ת שאילת יעבץ, ח"א, סי' מ"א; קובץ שומר ציון הנאמן, שנת תרי"ב, מכתב קט"ז;

שו"ת בנין ציון, סי' ק"ע—קע"א; סי' חסידים, סי' תנ"א וסי' תש"ל; שו"ת אור המאיר, סי' ע"ד; שו"ת דובב משרים, סי' ג"ח; שו"ת מנחת אלעזר, ח"ה, סי' כ"ח; גשר החיים, ח"א, פ"ה, פ"ו.

פ ר ק ב'

סעיף א' — שו"ת חת"ס, חיו"ד, סי' של"ח; רמ"א או"ה, ש"ל ובמג"א שם; רמב"ם, הל' אבל, פ"ד, ה"ה; רמב"ם, הל' שבת, פ"ב; תשובות הגאונים סי' רמ"ח; שו"ת שבות יעקב, ח"א, סי' י"ג.

סעיפים ב—ד — מס' סנהדרין, מ"ג א'; ב"ח, סמ"ע ופת"ש, חו"מ, סי' תכ"ו; חכמת שלמה, שם; או"ה, שער ג"ט, אות ל"ח; שו"ת הרדב"ז, ח"ג, סי' תרכ"ה; ירושלמי תרומות, פ"ח, ה"ה; קומץ מנחה, מצוה רל"ז; כלי חמדה, פרי תצא, אותיות ה—ו; אור שמת, הל' רוצה, פ"י, ה"ז; תורה תמימה, קדושים, אות ק"י; פת"ש, יו"ד, קנ"ו, סקט"ו.

סעיף ט' — שו"ת שבות יעקב, ח"ג, סי' ע"ה; ובענין השתלת לב מובאת באריכות תשובת הגר"מ פיינשטיין, בסי' ח'. וראה עוד בהמאור, שנה כ', תשכ"ח, קוני' ז', עמ' 3—9.

פ ר ק ג'

סעיף א' — הפרדס, חשון תשל"א; כסא דהרסנא על בשמים ראש, סי' ש"מ; חזון איש, אבה"ע, סי' י"ב, אות ז'; שו"ת חלקת יעקב, ח"ב, סי' כ"ב; אוצה"פ, חלק ט', השמטות, מכתב האדמו"ר מליובביץ.

סעיף ב' — רמב"ם, הל' חובל ומזיק, פ"ה, ה"א; שו"ע חו"מ, סי' תכ"ז ויו"ד סי' קט"ז; שו"ת מהרי"א אסאד, חיו"ד, סי' רמ"ט.

סעיף ג' — שו"ת שבות יעקב, ח"ב, סי' ק"א; שו"ת צמק שאלה, סי' צ"ז; שו"ת נוב"י, תניינא, חיו"ד, סי' ר"ט; גשר החיים, פט"ז, ב', ב'; שו"ת מהרש"ם, ח"ג, סי' מ"ב.

ש ע ר ד'

פ ר ק א'

סעיף א' — מס' פסחים, ס"ב, א וברש"י שם; רמב"ם, הל' מילה, ספ"א; טשו"ע, יו"ד, רס"ג, ס"ב; שם, קנ"ז, סט"ז ובש"ך שם; שו"ת נוב"י, מהדו"ת, חיו"ד, סי' קס"ה; שו"ת חת"ס, חיו"ד, סי' רמ"ה.

סעיפים ב—ג — מס' שבת, קלה, א, ברש"י ור"ן שם; אור זרוע, הל' מילה, סי' ק"ו; שו"ת אמרי יושר, ח"ב, סי' ק"מ; שו"ת מנחת שלמה, סי' ל"ב—ל"ג; שו"ת פתחי שערים, סי' ד'.

סעיפים ד—ה — מס' ע"ז, כו, ב; מס' מנחות, מ"ב; שו"ע יו"ד, רס"ד וברמ"א, ב"ח, רע"א ופת"ש שם; שו"ת זקן אהרן, ח"א, חיו"ד, סי' ג"ה; שו"ת אבני צדק, חאה"ע,

סי ז ; אות חיים ושלום, רס"ד, סק"ד-ה ; שו"ת חת"ס, חאו"ח, סי א' וסי קט"ז ; שם, חחו"מ, סי קל"ד ; אבן העזר, או"ח, סי קפ"ט ; חותם קודש, סי ג' ; תולדות שמואל, מצוה ב', סי ב', אות ו'. וראה במנחת יצחק, ח"א, סי קכ"ט.

סעיפים ו—ח — שו"ע יו"ד, סי רס"ב—רס"ג ובנו"כ ; יעב"ץ, הלי מילה, אות י"ז ; לבושי שרד, הלי מילה ; זוכר הברית, סי י', אות י"ז, וכ"ז ; שו"ת שבט סופר, חאו"ח, סי ל"א ; שו"ת עמק שאלה, חיו"ד, סי קע"א ; חת"ס, לקוטי שו"ת, סי ס"ד ; שירי תשובות החת"ס, נדפסו בחידושי החת"ס לכתובות, סי א' ; שו"ת מהרי"א אסאד, חיו"ד, סי רנ"ב.

סעיף ט' — לבושי שרד, הלי מילה ; הגהות הרי"ב, יו"ד, סי רס"ג ; שו"ת טוטו"ד, סי רכ"ב ; שו"ת מהרי"א אסאד, חיו"ד, סי ר"מ ; כורת הברית, מהגר"א פוסק ; דעת תורה, סי ל"ח, אות ח' ; חכמ"א, כלל קמ"ט, סי ד' ; ערוה"ש, ח"ד, סי רס"ג ; שו"ת חבלים בנעימים, ח"ג, חיו"ד, סי רס"א ; שו"ת שבט סופר, חאו"ח, סי ל"א ; שו"ת עמק שאלה, חיו"ד, סי ע"א ; שו"ת בית יצחק, חיו"ד, סי צ"א ; אות חיים ושלום, סי רס"ג.

סעיף י' — אות חיים ושלום, סי רס"ב סק"ה וסי רס"ג סק"א ; שו"ת בנין ציון, סי פ"ז ; ערוך לנר, יבמות ע"א, ב ; שו"ת בית יצחק, חיו"ד ח"ב, סי צ"א, אות ו' ; שו"ת אבני נזר, חיו"ד, סי שכ"ו, אות ה—ו.

סעיף יא — שו"ע יו"ד, ש"ה, סכ"ב—סכ"ד ובט"ז שם, ס"ק כ ; מהרי"ט אלגאזי, בכורות, פ"ב, אות כ"ד ; שם, פ"ח, אות ס' ; שו"ת פנים מאירות, ח"א, סי ז.

פ ר ק ב'

סעיפים א—ג — מס' נידה, כ"ב, ב ; שם, ל', ב ; שו"ת חת"ס, חיו"ד, סי ק"ה, קנ"ה, קע"א ; שו"ת בהרש"ם, ח"א, סי י"ג וסי כ"ד ; שו"ת מהר"ם מלובלין, סי קי"א ; שו"ת פנים מאירות, סי י"ב ; שו"ת חכם צבי, סי מ"ו ; שו"ת כנסיות, סי ל"ב ; שו"ת עבודת הגרשוני, סי כ"ב ; שו"ת שבות יעקב, ח"א, סי ס"ה ; שם, ח"ב, סי ע"ו ; שו"ת מהרי"א, חיו"ד, סי קצ"ג.

סעיף ד' — ב"ח או"ח, שכ"ח, ס"ד ופמ"ג שם, מ"ז סק"ב ; שו"ת טוטו"ד, סי רכ"ב ; שו"ת לבושי מרדכי, חיו"ד, סי ק"פ ; שו"ת תשורת שי, ח"א, סי שצ"ג.

סעיפים ה—ו — שו"ת מהרש"ם, ח"א, סי י"ג ; שם, שם, סי ו' ; חו"ד, סי צ"ח ; שו"ת חת"ס, ח"א, סי מ"ג וסי צ"ד.

פ ר ק ג'

סעיף א' — חכמת שלמה, חו"מ, סי תכ"ו ; כלי חמדה, פרשת תצא ; שו"ת חות יאיר, סי ר"ה ; פת"ש, יו"ד, סי רמ"ד סק"ד.

מסכים לפסק זה גם הגר"מ פיינשטיין, מובא בח"ה, סי ח'.

סעיף ב' — תוספתא מכות פ"ב ; מכילתא, משפטים, פרי ד' ; מס' מכות, ח', כ"ב ; שו"ע יו"ד, של"ו, א' ; שו"ת תשב"ץ, ח"ג, סי פ"ב ; שו"ת בשמים ראש, סי שפ"ו ; ברכי

יוסף, יו"ד, של"ו, אות ו' ; שו"ת חת"ס, האו"ח, סי' קע"ז ; פרישה יו"ד, של"ו, אות ח' ;
שו"ת רע"א, מהדו"ת, סי' ג' ; שו"ת מהר"מ מלובלין, סי' מ"ג—מ"ד ; באר היטב, או"ח,
סי' תר"ג ; ראב"ד, פ"ה מהל' רוצח ; ר"ן סנהדרין, פ"ה, ב' ; שו"ת ציץ אליעזר, ח"ד,
סי' י"ג ; שם, ח"ה, רמת רחל, סי' כ"ג.

סעיף ג' — שו"ע או"ח, ש"א, סכ"ז ובפתח הדביר, מ"ב ובאור הגר"א, שם ; שו"ע
יו"ד, קנ"ה, א' ובדרכ"ת שם ; ר"ן ויש"ש — חולין, סו"פ בהמה המקשה ; כפות תמרים,
יומא, פ"ג, א' ; שד"ח, כללים, מע' למ"ד, כלל קי"ז ; שו"ת חוות יאיר, סי' רל"ד ; ש"ך
יו"ד, קע"ט, סק"א ; שו"ת מהרש"ל, סי' ג' ; שו"ת משכנות יעקב, חיו"ד, סי' מ"א ;
שו"ת דבר שמואל, סי' שנ"ט ; שו"ת צמח צדק, סי' פ"א ; שו"ת בנין ציון, ח"א, סי'
ס"ז ; מדרש פנחס מהר"פ מקאריץ — הובא בסגולות ישראל, מע' ר' אות כ"ו ; רפואה
לחיים, פ"א, אות כ"ב ; שו"ת מחנה יהודה, ח"ב, סי' ו', אות ב'.

סעיפים ד—ה — מס' סנהדרין, פ"ד, ב' ; רמב"ם, הל' ממרים, פ"ה, ה"ז ; טוש"ע,
יו"ד, רמ"א ובנו"כ ; ספר גשר החיים ; מל"מ, הל' יו"ט, פ"א, ה"ז ; מנחת חינוך, מצוה
מ"ח ; יפה ללב, ח"ג, סי' רמ"א ; שו"ת מהרי"א אסא, חיו"ד, סי' רמ"ח—רמ"ט.

פ ר ק ד'

סעיף א' — טוש"ע, יו"ד, של"ה ; שו"ת שערי דיעה, סי' ב' .
סעיפים ב—ג — שו"ע יו"ד, רפ"ב, ג' ; שם, חו"מ, סי' רנ"ד ; שו"ת חזון נחום,
סי' ו' ; שו"ת דובב מישרים, סי' צ"ט ; שו"ת הרי בשמים, מהדו"ת, סי' קפ"ט ; פת"ש,
סי' רע"ו, סקי"ט ; שד"ח, כללים, מע' מ"ם, כלל י"א ; תשובת המחזה אברהם, בשדי חמד,
באר בשדי, מכתב י"ד.

סעיף ד' — מס' ברכות, כ"ה ובפנ"י שם ; מס' יומא, ל', ובפירש"י שם ; שו"ת רדב"ז,
ח"ב, סי' שס"ו ; טוש"ע, או"ח, סי' ע"ו ובמג"א סק"ח ; חיי אדם, כלל ג', סי' כ"ה,
בנשמת אדם, שם.

סעיף ה' — שו"ת האלף לך שלמה, סי' ב'.

סעיפים ו—ט — מס' כתובות, ע"ה, א ; שו"ע יו"ד, סי' קפ"ב ; שו"ת לבושי מרדכי,
חיו"ד, סי' ק' ; שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ק, ח"א, סי' ר"י ; שו"ת מנחת אלעזר, ח"ד,
סי' כ"ג ; שו"ת אבני זכרון, ח"ג, סי' ל"ט ; שו"ת בית היוצר, חיו"ד, סי' מ"ה ; וראה
עוד בשערים המצויינים בהלכה, סי' קע"א, אות א'.

סעיף י' — רמ"א, יו"ד, שע"ב, ובדעת קדושים, שם.

סעיף יא — משנה אהלות, פ"ד, מ"א ומ"ב, ובתפא"י, משנה אחרונה, ומהר"ם
מרוטנבורג, שם ; רמב"ם, פ"כ מהל' טומאת מת ה"א וה"ו, ובנו"כ שם, וכן בחידושי
ר' חיים הלוי, חזו"א, שושנים לדוד, שם ; רמב"ם, פי"א מהל' טומאת מת, ה"ה ובנו"כ
שם ; שו"ת מהרי"ט, ח"א, סי' צ"ו ; שו"ת מכתם לדוד, חיו"ד, סי' ג"א ; שו"ת שבות
יעקב, ח"א, סי' פ"ה ; שו"ת תרומת הדשן, סי' כ"ד ; גידולי טהרה, סי' י"ט ; חזו"א, יו"ד,
רי"א—רי"ח.

סעיפים יב—יג — שו"ע אה"ע, רס"י ע"א ובח"מ שם ; שו"ת חת"ס, חיו"ד, סוסי'
ע"ו ; עזר מקודש, סי' ע'.